

E-LOGOS/2001

ISSN 1211-0442

Jiří Vaněk:

Východiska metodologie vědy u neoliberalního ekonoma Ludwiga von Mises

Tato práce vznikla v rámci grantového projektu
"F. A. Hayek a teorie spontánního řádu" financovaného
Grantovou agenturou České republiky (reg. č. 402/99/0848).

Resumé:

Ve studii jsou zaznamenána metodologická východiska, jimiž Ludwig von Mises (1881 - 1973), americký ekonom rakouského původu, zdůvodnil existenci obecné logické teorie lidské činnosti, již ustavil pod pojmem praxeologie a rozvinul jako apriorní exaktní ekonomii. Zvláštní pozornost je věnována Misesovu odlišení povahy přírodních a společenských věd. V těchto souvislostech vystupuje do popředí podstata hodnot i specifická tzv. ideálních typů užívaných v historických vědách na rozdíl od praxeologických pojmů v nehistorické teorii.

Klíčová slova:

apriorní - hodnotový soud - ideální typ - praxeologie - přírodní vědy - racionalita - společenské vědy - metody ekonomie -

Koncepce amerického ekonoma rakouského původu Ludwiga von Mises (1881 - 1973) je dalším krokem ve vývoji národohospodářského myšlení, jehož základy položil Carl Menger.¹⁾ Mises jako stoupenec rakouské školy rozvinul pojetí apriorní ekonomie, jež je v jádru obsažena v jeho spise Teorie a historie, vydaném v r. 1957.²⁾ Tato práce objasňuje metodologické předpoklady ústředního Misesova opusu Lidské jednání z r. 1949.³⁾

Východiskem je "metodologický dualismus", odlišení přístupů ke zkoumání společenských jevů od těch, jež jsou uplatňovány ve vědách přírodních. Dění ve společnosti se liší od procesů ve

vnější přírodě především tím, že sociální realita je utvářena lidskými bytostmi, jež myslí a cílevědomě jednají. V důsledku toho Mises v pasáži o "pravidelnosti a předvídání" prohlašuje:

"To, co je označováno jako příroda, lze epistemologicky vidět jako zjistitelné a nutné pravidelnosti ve zřetězení a následnosti fenoménů. Na druhé straně charakteristickým rysem toho, co nazýváme lidskou sférou nebo historií, či lépe, oblastí lidské činnosti, je absence takové universálně převažující pravidelnosti. Kameny za identických podmínek reagují na tytéž podněty stejným způsobem.[...] Lidé reagují na tytéž stimuly různě a týž člověk v různých údobích (instant of time) může reagovat odlišně od svého dřívějšího nebo pozdějšího chování. Je nemožné seskupovat lidi do tříd, jejichž příslušníci budou vždy reagovat týmž způsobem.

Tím není řečeno, že budoucí lidské činnosti jsou zcela nepředvídatelné. Lze je určitou cestou do jisté míry anticipovat. Avšak metody aplikované v takových anticipacích a jejich dosah (uplatnění, rámec - scope) jsou logicky a epistemologicky zcela odlišné od těch, jež jsou užívány při předvídání přírodních událostí a liší se od nich i svými možnostmi (dosahem)."⁴⁾

Mohli bychom sice opatrně říci, že A často následuje po B, ale v určitých případech tomu tak není. Nikdo ovšem takto běžně neuvažuje. "Všechno naše myšlení a veškeré naše činnosti se řídí poznáním, že v takových případech se nesetkáváme s častým opakováním týchž spojitostí, ale s opakováním pravidelným."⁵⁾

Mises si je vědom, že filosofové jsou stále opatrnější při úvahách o oprávněnosti apriorních kategorií lidské mysli, k nimž v první řadě patří pojem kauzality. Námitky proti plné důvěře v tyto pojmové struktury vycházejí z povědomí o omezenosti lidského poznání. Z tohoto faktu se usuzuje i na limity lidské pojmové výbavy. Připomíná se, že Humův skepticismus ukázal, jak absolutní jistota je člověku nedosažitelná. Mises se proto vzdává představy o ontologickém statusu logických principů a nahlíží na ně instrumentálně: "Vše, co lze o nich říci, je, že popření jejich přesnosti a správnosti (correctness) či jejich hodnoty se lidské mysli jeví jako nesmyslné a že myšlení, jež se jimi řídí, vede k úspěšnému jednání."⁶⁾

Takto Mises vychází z modelu lidského jednání jako racionálního rozhodování, při němž se uplatňuje logická úvaha. Nicméně k této sféře nutno přistupovat jinak než k přírodním faktům. Kromě již řečeného zde hraje roli i časový aspekt. Přírodovědci mohou odhlížet od poměrně pomalých změn, k nimž dochází v průběhu času a uvažovat v konstantních veličinách. Oproti tomu kvantifikace ve společenských vědách naráží na skutečnost, že "kvantity" jsou ve světě lidských projevů zjevně proměnné: každá je "historickou událostí", jež nemůže být zcela popsána, aniž by byla specifikována časově a místně (zeměpisně). Mises vytýká ekonometrům, že mluví o "neznámých konstantách jednání", když přitom v předmětu jejich zkoumání neexistují konstantní relace mezi různými veličinami.

Lidské jednání je totiž určováno stanovenými cíli a podle nich zvolenými prostředky k jejich dosažení. Každý člověk má ovšem vlastně jediný konečný cíl: dosáhnout stavu věcí, jež mu vyhovují lépe než ostatní alternativy. "Filosofové a ekonomové zaznamenávají tento nepopíratelný fakt tak, že člověk dává přednost tomu, co jej činí šťastnějším."⁷⁾ Šťěstí je v tomto čistě formálním smyslu etické teorie chápáno jako konečný cíl. V této souvislosti Mises varuje před obvyklými výtkami vůči takovému pojetí, považovanému za eudaimonismus, hedonismus či

utilitarismus. Oživuje tak již kupř. Millovu námitku v tomto smyslu, když říká: "Ovšem, ti kdo neznají jiné „štěstí“ než to, jež poskytuje orgasmus, alkohol atd., jen opakují staré omyly a zkreslení."⁸⁾Cíle, jež má takto Mises na mysli, jsou ryze individuální volbou: "Každý jednotlivec je jediným a posledním rozhodčím o tom, co se týká jeho spokojenosti a štěstí (his own satisfaction and happiness)."⁹⁾

Pro pochopení toho, co se odehrává v historii, je třeba sledovat hodnotové soudy: "To, co se přihodí v dějinách nemůže být odhaleno a vyličeeno bez poukazu k různým hodnotám (valuations) jednajících individuí."¹⁰⁾Úkolem historika není schvalovat hodnotové soudy individuí, jejichž jednání zkoumá. Má je pouze konstatovat jako fakta, formulovat je jako "existential propositions" (faktická tvrzení o výskytu hodnotových stanovisek). Cílem specificky historického bádání je rekonstrukce obsahu hodnotových soudů studovaných jednotlivců.

Každý hodnotový soud je osobní a subjektivní. Tato relativita vyplývá již z toho, že neexistuje žádné měřítko, jež by nám umožnilo odmítnout nějaké konečné hodnotové soudy jako špatné, chybné nebo mylné tak, jako to můžeme učinit u faktických tvrzení.¹¹⁾Začneme-li určitými argumenty vyvracet konečný hodnotový soud, pohlížíme na něj jako na prostředek k dosažení jistých cílů. Tím však dostaneme diskusi do jiné roviny. Již posuzujeme ony principy nikoliv jako konečné hodnoty, ale jako prostředky k dosažení konečných hodnot a stojíme opět před stejným problémem.

Když Mises zvažuje "logickou a syntaktickou strukturu hodnotových soudů", konstatuje, že hodnoty nejsou ve věcech nebo v podmínkách, okolnostech, nýbrž v hodnotícím subjektu. Hodnocení se utváří vždy ve srovnání jedné věci či podmínky s jinou věcí či podmínkou. Tak se reálné i imaginární entity umísťují na jisté škále, stupnici.¹²⁾Při nerozhodném poměru mezi dvěma entitami, jež jsou pokládány za rovnocenné, vyjadřuje hodnotový soud lhostejnost a z takové neutrální dispozice nemůže vzejít žádný čin.¹³⁾

Někdy je výraz hodnotového soudu eliptický a má smysl jen, je-li mluvčím doplněn: "Nemám rád uhry" znamená: dávám přednost jejich absenci před jejich přítomností. Taková neúplnost je příznačná pro všechny poukazy ke svobodě: svoboda představuje svobodu od něčeho, tedy absenci čehosi, co je vyjádřeno výslovně nebo implicitě. Gramatická forma takových soudů je negativní. Každý hodnotový soud umožňuje formulaci, v níž hodnotněji ceněná věc je logicky vyjádřena jak pozitivně, tak negativně. Svoboda tisku implikuje negaci cenzury.

Po vymezení povahy hodnocení Mises tematizuje jeho vztah k poznání. Připomíná, že koncepce nutné předpojatosti a tendenčnosti, tzv. bias doctrine, má dvojí versi: marxistickou a nemarxistickou, k níž náleží i freudistická verze, která soudí, že předpojatost ekonomů může být také nevědomá. Mises zastává názor, že posuzování ekonomických stanovisek je třeba ponechat v diskurzivní rovině myšlení a v ní se uplatňující kritické analýze. To znamená sledovat jen spojení mezi kladenými cíli a postupy, užitými k jejich dosažení.

Mises zde spatřuje dva problémy, jež nutno zkoumat: 1. zda použité metody, taktiky, postupy (policies) vskutku vedou k deklarovaným cílům a 2. nezpůsobují-li tyto prostředky ještě další, nežádoucí výsledky. Jako příklad uvádí odlišné teorie odpovídající v tomto směru na vztah mezi obecným blahem a zvláštními zájmy jednajících subjektů. Ricardova teorie o vyrovnávajících se

zájmech, jež se projevují v cenách (comparative costs), je založena na základních principech lidské kooperace při dělbě práce a specializaci. Koncepce vzájemného sladění zájmů však byla až výdobytkem klasické ekonomie, zatímco starší teoretici počínaje Montaignem soudili, že každý zisk musí být dosažen na úkor někoho jiného. Socialisté, odmítající koncept harmonie dlouhodobě uplatňovaných zájmů, odkazují většinou pouze na domnělou předpojatost (bias) svých odpůrců.

Podle Misesa lze představu o odlišných zájmech sociálních tříd, ev. národů, jimiž podpírají zamítači harmonické koncepce svůj postoj, domyslet k představě polylogiky. Taková doktrína vlastně předpokládá odlišné logické struktury v myslech sociálních skupin, ať již třídních, národních či jiných. Nelze ji ovšem podpořit logikou samou, logickými argumenty.

Hlavní argument klasického pojetí sociální harmonie vychází z rozdílu mezi krátkodobými a dlouhodobými zájmy, přičemž za správné jsou pokládány ty druhé.¹⁴⁾ Dosáhne-li někdo výhody ochrannými tarify nebo jinými moderními protekčními metodami namířenými vůči soutěži, budou s tím ostatní účastníci trhu souhlasit jen tehdy, budou-li se moci těšit z nějakého jiného obdobného zvýhodnění. "Pak každý ztratí tolik své spotřebitelské kapacity, kolik získá ve své kapacitě výrobní. Navíc všichni jsou poškozeni nahrazením méně efektivních metod výroby metodami účinnějšími."¹⁵⁾ Ohledně tohoto poznatku neexistuje žádný důvod k tomu, aby byli ekonomové obviňováni ze zaujatosti. Vše, co má ekonom učinit, je pouze vyvodit ze stanovených předpokladů nevyhnutelné důsledky. Třebas v odpověď na socialistické požadavky na zajištění sociální rovnosti je náležitý teoretický postoj ekonomů takovýto: "Neříkají: cíl, který jste si předsevzali, je špatný; říkají: realizace tohoto cíle přinese výsledky, jež sami považujete za méně žádoucí než je nerovnost."¹⁶⁾

V těchto souvislostech nutno zvažovat problém cílů a prostředků. Vyskytují se argumenty problematizující požadovanou hodnotovou neutralitu ve vědě. Předpoklad jednotné hierarchie hodnot, vstupující následně do každé formulace problémů a do jejich řešení, ztrácí své oprávnění po rozpadu křesťanské hodnotové universality. Je třeba ovšem odlišit cíle od prostředků, což mnohdy není jednoduché. Co je pro někoho cílem, je pro druhého pouze prostředkem.

Když se nad těmito vztahy Mises zamýšlí, soudí, že je tu přece jen jeden shodný převažující cíl lidské komunikace odedávna: **sociální kooperace**, jež je nejlepším prostředkem uspokojujícím biologickou potřebu (instinkt, pud), existující v každé lidské bytosti.¹⁷⁾ Na druhé straně existuje neustálý boj o přežití, o obživu, tematizovaný sociálním darwinismem. Nicméně na překryvných sférách ekonomie a etiky se v moderní teorii společnosti často prosazují stanoviska, sázející na kooperaci.

Jedním z nich je vždy znovu se uplatňující utilitarismus, jenž je nejednou ve dvacátém století prezentován jako předchůdce současného liberalismu. Je známo, že vůdčí osobnost liberálního hnutí F. A. von Hayek se ostře vůči takovému pojetí teoretického následnictví ohražoval.¹⁸⁾ Von Mises, Hayekův učitel, však možná sám přispěl k pozitivnějšímu chápání utilitaristické koncepce, když si všiml hlavně jejích individualistických rysů (jež, dodejme, byly pak ovšem v rozporu s jejími sociálními závěry).

Podle něj lze doktrínu utilitarismu přeformulovat do teze tvrdící, že lidské úsilí vyvíjené podle zásady dělby práce dává ve svém souhrnu větší výsledky, než by poskytovaly za týchž podmínek izolované snahy osamělých individuí.¹⁹⁾ Rozvinutí této teze vyžaduje precizaci. Mises říká: Pokud je sociální kooperace pro jednatelovo člověka prostředkem a nikoliv cílem, není potřeba žádné jednomyslnosti v hodnotových soudech. V tomto smyslu jde o popření filosofie universalismu, kolektivismu a totalitarismu. "Charakteristickým rysem svobodné společnosti je, že může fungovat navzdory tomu, že její členové se liší v mnoha hodnotových soudech. V tržní ekonomii neslouží obchod (business) pouze většině, ale také rozličným menšinám, pokud nejsou příliš malé s ohledem na zboží, které by uspokojilo jejich speciální přání."²⁰⁾

Zřetel k individualistickým předpokladům společenské organizace neznamena podle von Misesa popření **determinismu**. Mises srovnává z tohoto hlediska přírodní a sociálně historické procesy. Poukazuje k statistické determinaci v kvantové mechanice. "Zatímco přesná forma kauzálního zákona zní: *A* ,produkuje' *B*, zde máme co činit s méně přesnou formou: *A* ,produkuje' *B* v *n*% ze všech případů, *D* v *m*% ze všech případů atd."²¹⁾ Mises soudí, že jde jen o vícečlennou variantu původního striktního determinismu. Kvantová mechanika netvrdí, že "individuální atomy" se chovají jako host vybírající si jídlo v restauraci či volič rozhodující se pro určitý hlasovací lístek. "Nevyvstává tu žádná otázka po nahodilosti."²²⁾ "Individualitu" atomů nelze interpretovat ve smyslu lidské reality a historických událostí.

Ve sféře lidské aktivity je podle Misesa statistika metodou historického výzkumu. Je třeba rozlišit mj. množinovou pravděpodobnost (class probability) od pravděpodobnosti jednotlivých případů (case probability). Množinová pravděpodobnost vypovídá o tom, že známe vše o chování celé třídy událostí či jevů, či předpokládáme tuto znalost, avšak o aktuálních singulárních událostech či jevech víme pouze, že patří do oné třídy. Máme kupř. kompletní přehled o úmrtnosti v určitém regionu za dané období, ale nikoliv o individuálních životech na tomto území.²³⁾ Pravděpodobnost případů naopak znamená: víme o některých faktorech, jež způsobují vznik určitých jednotlivých událostí, leč neznáme nic o dalších faktorech, jež ony události rovněž determinují.²⁴⁾

Mises varuje před zaměňováním oněch dvou druhů pravděpodobnosti v aplikaci na lidské události. V kvantové mechanice platí pravděpodobnost množinová. V této souvislosti se uplatňuje i kritika B. Russella, totiž jeho interpretace vztahu přírodních a sociálních entit. Russell píše v díle *Náboženství a věda* o "volbě" atomů a prohlašuje, že "rozdíl mezi námi a kamenem je jen ve stupni".²⁵⁾ Mises zastává názor, že člověk nereaguje uniformně jako nerosty, ale individuálním způsobem. A jak již zdůrazněno, vědy o člověku takto v žádném případě nepopírají determinismus.²⁶⁾

Nicméně každou historickou zkušenost lze interpretovat rozmanitě a také ve skutečnosti je vysvětlována různě.²⁷⁾ Žádnou historickou hypotézu nelze experimentálně verifikovat ani falzifikovat. Avšak sociální realitu je možno zkoumat ještě v jiné rovině, a tu Mises nazývá praxeologií. "Praxeologie není historickou vědou, ale teoretickou a systematickou. Její sférou je lidská činnost jako taková, bez ohledu na jakékoli prostředí a na všechny náhodné a individuální okolnosti konkrétních činů. Její poznatky jsou čistě formální a obecné, beze vztahu k materiálnímu obsahu a dílčím rysům aktuálního činu. Klade si za cíl poznání platné pro všechny případy, jejichž podmínky přesně odpovídají těm, jež jsou zahrnuty v jejích předpokladech a

závěrech. Její tvrzení a propozice nejsou dovozeny ze zkušenosti. Jsou apriorní jako v logice a matematice."²⁸⁾

Mises konstatuje, že v jemu současné filosofii vládne nechut' připouštět nějaké poznání apriori a tuto nelibost chápe jako reakci způsobenou nesrovnalostmi mezi vývojem empirických věd na jedné straně a theologickými a metafyzickými teoriemi na straně druhé. Problém poznatků apriori nesmí být směřován s genetickou otázkou, jak člověk získal své mentální schopnosti. Při zvažování této geneze se předpokládá existence jakéhosi zprostředkujícího článku mezi člověkem a jeho předchůdci, u něhož se vyvinula prelogická či spíše nedokonale logická mysl. Historie logiky existuje stejně jako dějiny techniky. A nic nenasvědčuje tomu, že by logika musela být posledním stupněm intelektuální evoluce. Avšak problém existence apriori je jiného rázu. Nejde v něm o to, jak se vědomí a rozum vyvinuly, nýbrž o podstatný a nutný charakter logické struktury lidské mysli.²⁹⁾Ten je nepostradatelným předpokladem percepce, apercepce a zkušenosti. Rovněž paměť je podmíněna logickým apriori. Na rozdíl od Freuda Mises tvrdí, že pamatovat si lze jen vědomé stavy a nikoli nevědomé. Až potud jako teoretik prostě uvedené názory tvrdí.

Tato tvrzení pak opírá o fakt, že člověk je činný, jednající subjekt. "A kategorie jednání (acting) logicky předchází jakémukoliv jednotlivému činu (act)."³⁰⁾Tak jako být schopen jednat je předpokladem každého úkonu, tak také existují myšlenkové dispozice jako podmínka a předpoklad pro kterékoli výkony mysli. "Fakt, že člověk si není s to představit kategorie, jež by se neshodovaly s fundamentálními logickými vztahy a s principy kauzality a teleologie, tento fakt nám striktně prikazuje to, co nazýváme *metodologickým apriorismem*."³¹⁾Podle Misesa nejsme schopni pochopit jakýkoli druh "prelogického či metalogického" myšlení. Nelze připustit myšlenku, že současně může být A i non A, nebo že lze dát v téže době přednost A před B i B před A. Praxeologie, jež je na tom založena, je humánní ve dvojím smyslu: vypovídá o předpokladech obecně platných pro lidské jednání a týká se pouze lidské aktivity, nikoliv subhumánního nebo superhumánního světa.

V této spojitosti Mises prohlašuje, že je omylem domnívat se, že práce Luciena Lévy-Bruhla poskytují podklad k názoru, že logická struktura myšlení primitivního člověka se kategoricky lišila od mysli civilizované lidské bytosti. Naopak dokazují společnou logickou bázi lidstva. I příslušníci přírodních národů se snaží najít příčiny, jen tak činí jiným způsobem, než lidé v dnešním civilizovaném světě. Chce-li někdo zapůsobit na běh věcí magií či návštěvou poutního místa, vždy se tak jako tak jedná o akci, tj. o užití nějakých prostředků k určitému cíli.³²⁾V této rovině zobecnění lidské mysli zacílené na řešení úkolů a tomu odpovídající aktivity spatřuje Mises zdůvodnění a ospravedlnění obecné teorie činnosti, praxeologie.

"Apriorní logické myšlení (reasoning) je čistě pojmové a deduktivní. Nemůže produkovat nic jiného, než tautologie a analytické soudy."³³⁾Za příklad může posloužit třeba Pythagorova věta. Avšak poznání získávané deduktivní logikou je rovněž tvůrčí a otevírá naší mysli přístup do dříve zahrazených sfér. Touto cestou se totiž ukazuje také to, co není v apriorních pojmech předem zahrnuto.

Tak v pojmu peněz jsou již implikovány všechny teoremy monetární teorie. Kvantitativní teorie nic k této naší znalosti nepřidává, přesto však má svou poznatkovou hodnotu. Toto Misesovo

tvrzení chápeme tak, že zřejmě mluví o konkretizaci toho, co vyplývá z obecných předpokladů. Fakt, že systém apriorní vědy nezachycuje celé poznání reality, není nedostatkem tohoto systému.

Mises konstatuje, že dávný filosofický problém vztahu racionality a zkušenosti byl řešen pouze ve vztahu k přírodním vědám a nikoliv k naukám o lidské činnosti. Proto prohlašuje, že ony úvahy nemají pro praxeologii cenu.³⁴⁾ Podle svých odkazů má při tom na zřeteli i konvencionalismus Henri Poincarého, podle něhož by také premisy ekonomických dedukcí (economic reasoning) byly pouhé konvenční formulace. Ve sféře, o níž Misesovi jde, podle něj neplatí ani prohlášení Alberta Einsteina, pozdějšími interprety často uplatňované rovněž na společenskou a ekonomickou oblast: "Pokud matematické teoremy vypovídají o skutečnosti, nejsou jisté, a pokud jsou jisté, o skutečnosti nevypovídají." Nicméně vědy o lidské činnosti se podle Misesova názoru od přírodních nauk radikálně odlišují.

V lidském světě jsou aktivita a racionalita homogenní. Na tom je právě založena praxeologie. Jejím východiskem není stanovení axiomů a rozhodnutí o procedurálních metodách, ale reflexe o podstatě činnosti.³⁵⁾ Nejde tu o nějaké přibližné nebo neúplné vymezení kupř. kategorie směny. Nejsou tu žádné přechody mezi směnou a ne-směnou nebo z přímé směny v nepřímou, prohlašuje Mises. Zároveň je přesvědčen, že "nikdy nemůžeme mít žádnou zkušenost, jež by byla v rozporu s těmito (praxeologickými - J.V.) tvrzeními".³⁶⁾

Takový názor by se sám mohl jevit jako protimluvný, neboť o apriorních principech spolu s tímto vyjádřením, že nemohou být se zkušeností v rozporu, se zároveň říká, že je nelze zkušeností ani potvrdit (verifikovat), ani vyvrátit (falzifikovat). Obojí však zřejmě platí potud, pokud jsou právě jakožto apriorní mimo oblast zkušenosti a přitom ji teprve svou existencí umožňují.

Praxeologické poznatky zahrnují kupř. kategorii *prostředky směny*, bez jejíhož pochopení a uplatnění by peníze neznamenal nic než kus kovu. V tomto typu znalostí spatřuje Mises onen zásadní rozdíl mezi přírodovědou na jedné straně a praxeologií, ekonomikou a historií na straně druhé. Nedomnívá se však, že by tímto stanoviskem zakládal principy nové vědy o lidské činnosti, nýbrž zastává názor, že nauka, jež se lidskou činností zabývala, byla vždy nutně apriorní.

Historie přírodních věd vypovídá podle Misesa o teoriích a hypotézách, jež byly časem překonány. Oproti tomu v dějinách ekonomie jsou tytéž děje a události předkládány v různých interpretacích, jež mohou být považovány za uspokojivé či neuspokojivé pouze podle principů apriorního logického myšlení (reasoning). Historie sama o sobě podle tohoto hlediska nemůže poskytnout obecné poučení. Bez objasnění pomocí systematického praxeologického vědění by historická fakta byla jen neuspořádanou hromadou okolností.

V duchu metodologického individualismu se praxeologie týká jednotlivců a jejich konání. I Mises, podobně jako před ním Carl Menger, odmítá námitky "metafyzických škol", že takový postoj je "nominalistickým omylem", protože každý člověk je součástí společenského celku a produktem sociálního vývoje. Avšak praxeologii jde o pochopení oné skladby, jíž celky vznikají. Mises tento přístup srovnává s odlišným přístupem tvarové psychologie na příkladu katedrály, jejího vnímání a její výstavby: "Praxeologie nemusí vyvolávat otázky toho typu jako *Gestaltpsychologie*. K vytvoření velkých věcí musí vždycky dojít prostřednictvím splnění dílčích

úkolu. Katedrála je něco jiného než kupa kamení spojená dohromady. Leč procedura její konstrukce je kladením jednoho kamene na druhý. Pro architekta je celkový projekt tou hlavní věcí. Pro zedníka je tím hlavním jednoduchá zeď a pro přidavače samotné kameny. To, co platí pro praxeologii, je fakt, že jediným způsobem, jak splnit velký úkol, je budovat od základů krok za krokem, část po části."³⁷⁾

Mises zvažuje i okolnost, že lidé jednají v důsledku dědičnosti a prostředí a přitom spontánně se snaží své běžné reakce zautomatizovat. Zatímco historie studuje náhodné a místní rysy lidské činnosti, tedy ty její stránky, jež se mění, praxeologie si činí svým předmětem "čisté formy" této činnosti a "její kategoriální strukturu."³⁸⁾

Mnohotvárnost společenských dějů lze podle jejich příbuznosti uspořádat do tzv. ideálních typů. Mises proto věnuje pozornost jejich charakteristice, aby je zároveň odlišil od praxeologických termínů. Zdůrazňuje, že ideální typ není totožný s logickým pojmem třídy, neboť jeho vymezení neobsahuje známky, jimiž je určité a jednoznačně podmíněna příslušnost ke třídě. Ideální typ v tomto smyslu nemůže být definován, ale pouze charakterizován výčtem znaků, jejichž přítomnost vcelku rozhoduje o příslušnosti k němu. K ideálnímu typu patří, že všechny jeho charakteristiky nemusí být v každém z jeho případů. To způsobuje jistou míru neurčitosti: nakolik absence nějakých rysů bude znamenat, že jev nebude k danému ideálnímu typu přiřazen, je věcí hodnoty takového soudu. Ideální typ je takto výsledek pochopení motivů, idejí a cílů i prostředků jednajícího individua.

Ideální typ není nikterak totožný se statistickými středními hodnotami a průměry. Je to dáno již tím, že mnoho příslušných charakteristik, jež se k němu vztahují, nelze číselně vyjádřit. Hlavní důvod je však v tom, že statistické průměry vypovídají o jednání příslušníků třídy nebo typu, jež jsou již stanoveny. Příslušnost k takové vymezené skupině musí být známa dříve, než statistik začne zkoumat některé její rysy. Lze stanovit kupř. průměrný věk senátorů Spojených států. Není však logicky možné, zdůrazňuje Mises, aby příslušnost k třídě či typu závisela na průměru.³⁹⁾

Vymezit ideální typy je přitom nezbytné při řešení každého historického problému. Mises takto chápe metodu ideálních typů jako jeden z universálních prostředků historického poznání. Dokonce i při vysvětlování zjevu mimořádných dějinných osobností musí vzít badatel v potaz ideální typ velitele, diktátora, revolucionáře apod. Rovněž ideální typika revoluce, anarchie atd. je užívána. Nicméně nutno si uvědomit, že "není to tak, že ideální typ určuje způsob porozumění, nýbrž způsob porozumění je tím, co vede ke konstrukci a užití odpovídajících ideálních typů."⁴⁰⁾ Konstrukce ideálního typu zároveň vyžaduje, aby nedošlo k jeho splývání s pojmy nehistorických věd. Přístup k poznávání sociálních jevů, jenž představuje stanovení ideálních typů, je třeba odlišit od praxeologie.

Stává se ovšem v řadě případů, že termíny užívané historiky ve smyslu ideálních typů slouží v jiném významu v praxeologickém chápání. Mises ovšem při prezentaci tohoto svého stanoviska viní historiky z pojmové konfuze, při níž přenášejí praxeologický pojem na "odlišné pole zkoumání". Jako příklad uvádí slovo "entrepreneur" (podnikatel, provozovatel; zprostředkovatel): jeden význam má v praxeologii, jiný ve smyslu ideálního typu v ekonomické historii a deskriptivní ekonomii a dokonce třetí význam lze zahlédnout v rovině právní.

Ekonomický termín "entrepreneur" je přesně definovaným pojmem v rámci teorie tržní ekonomie, kde označuje zřetelně integrovanou funkci. Ta platí pro všechny příslušníky dané skupiny bez rozdílu, tedy bez ohledu na časové a místní podmínky i na rozmanité oblasti podnikání. Historický ideální typ označovaný též termínem nezahrnuje tytéž příslušníky jako v prvním případě, nemáme při něm na mysli čističe bot, taxikáře vlastníciho své auto, drobné obchodníky a malé farmáře.⁴¹⁾ To, co má na zřeteli ekonomická historie jako ideální typ podnikatele, se liší podle doby, země, oboru činnosti i řady dalších podmínek. Dějinný pohled navíc ve své typologii konkretizuje, např. vystihuje ideální typ amerického podnikatele za časů Jeffersonových atp. K ideální typologii patří i vymezení kupř. politické pravice a levice, fašismu a bolševismu, úžeji italského a německého fašismu, dále demokratické či diktátorské vlády aj.

Na bázi tohoto rozlišení považuje Mises za základní omyl německé historické školy a amerického institucionalismu, že vykládají ekonomii ve smyslu jednání ideálního typu nazývaného *homo oeconomicus*. Tedy jako obraz člověka poháněného jedině výlučným motivem dosáhnout co největšího zisku. Mises poznamenává, že i kdyby to tak byli klasičtí ekonomové vskutku mysleli, nebyl by to konstrukt ideálního typu, protože ten není reprezentací nějaké jedné stránky lidských tužeb a záměrů, nýbrž celého komplexu fenoménů, ať již jde o člověka, instituce nebo ideologie.⁴²⁾

Mylná záměna myšlenkových rovin je spjata s dalšími chybnými závěry. Mises to ukazuje na příkladu studia utváření cen v klasické ekonomii. Klasičtí ekonomové si byli vědomi, že ceny neutváří nějaká speciální skupina lidí, ale všichni účastníci trhu při svém vzájemném působení. Když však chtěli dospět k obecné teorii lidské aktivity, jejich záměr jim znemožnilly obtíže s koncepcí hodnoty. Nedařilo se vysvětlit onen známý paradox, že "zlato" má větší cenu než "železo", ačkoliv železo je z obou "užitečnější".

Ekonomové pak uvažovali pouze v rovině obchodnickových aktivit, kde platí zásada co nejlevněji nakoupit a co nejdražší prodat. Zákazník v těchto úvahách nebyl tematizován. Následovníci klasiků ("epigoni") potom považovali za nutné sledovat v analýzách jen ekonomickou stránku lidského počínání, přičemž část prohlašovala, že ostatní stránky lidské aktivity jsou předmětem zkoumání jiných, tj. neekonomických věd, zatímco další okruh odborníků připouštěl potřebu bádát i o mimoekonomických aspektech v rámci ekonomických vztahů, ale odsouval realizaci takového bádání na příští generace ekonomů.

Mises sám poukazuje k tomu, že rozdělení motivů na "ekonomické" a "neekonomické" je neudržitelné. Na jiném místě své knihy *Human action* tvrdí: "Ekonomie se soustřeďuje hlavně na analýzu stanovení peněžní ceny zboží a služeb směňovaných na trhu. Aby bylo možno tento úkol splnit, musí vyjít z komplexní teorie lidské aktivity. Navíc, musí studovat nejen tržní fenomény, ale neméně hypotetické chování izolovaného jedince a sociální komunity. Nakonec se nesmí omezovat jen na ty způsoby (mody) akce, jež jsou v běžné řeči nazývány 'ekonomickými' aktivitami, ale musí brát v úvahu činnosti, jež se v nepřesném vyjádření nazývají 'neekonomickými'."⁴³⁾ V tomto Misesově stanovisku se klade důraz na celistvost lidské bytosti, jež se uplatňuje při kterémkoli jejím životním rozhodování, včetně těch, jež jsou tradičně pojmenovány jako "ekonomické". A spatřujeme v něm **základní zdůvodnění nutnosti obecného filosofického, zejména metodologického zázemí ekonomických studií.**

Podle Misesa ostatně klasičtí ekonomové neměli za cíl studovat "ekonomickou stránku" izolovaně, ač je jim takový záměr připisován, nýbrž chtěli pouze zjistit reálné utváření cen. Chybou bylo pouze to, že nezkoumali poptávku až k volbě zákazníků a tak jim chyběla uspokojivá teorie poptávky. Jejich cenová teorie byla míněna jako vysvětlení reálných cen bez ohledu na motivy a ideje, ponoukající zákazníky.

Návazně na klasický přístup rozvíjí Mises svou koncepci obecné logické teorie činnosti, jejíž pojmy nebudou zaměňovány s pojmovými konstrukcemi tzv. ideálního typu. Při tom je nutno mít na paměti, že apriorní ekonomie je přece jen v jiném postavení, než logika a matematika. Její procedura, jak Mises sám připomíná, je odlišná v tom, že nevytváří integrovaný systém čisté racionality, do níž by nevstupovaly reference o realitě. Ekonomie má za cíl sloužit společenské skutečnosti a tak v odborných ekonomických pojednáních se propojuje čistá věda s aplikacemi jejích teorémů na řešení konkrétních historických a politických problémů.

Badatelé v oblasti ekonomické historie podle Misesova názoru často hřeší na nutnost uvedeného spojení: zavádějí teorémy ad hoc, aniž by pochopili, že nelze abstrahovat ze studia souhrnu jevů jakoukoli kauzální relací. Mises se v tomto ohledu zcela opírá o Kantovo chápání apriorismu.

Protože i pro současné společenské vědy a ekonomii zvláště je nezbytné pochopit odlišnou povahu onoho dvojího typu informací (apriorního a empirického), je třeba mít na zřeteli uvedená specifika teoretické ekonomie na jedné straně a ekonomické historie na straně druhé. Mises tuto svou základní myšlenku shrnuje takto: "Praxeologie - a v důsledku toho také ekonomie - je deduktivním systémem. Čerpá svou sílu z výchozího bodu svých dedukcí, z kategorie činnosti (action)... Názor, nezaložený na této logické spojitosti, je libovolný a stojí na vodě. Nelze se zabývat speciálními úseky ekonomie, pokud je nepojmeme v komplexním systému činnosti. - Empirické vědy vycházejí z jedinečných událostí a postupují od specifického a individuálního k obecnějšímu. Jejich způsob práce je specializace. Mohou zkoumat segmenty bez zřetele k celé oblasti. Ekonom nesmí být nikdy specialistou. Ať studuje jakýkoli problém, musí vždycky upírat svůj zrak na celý systém."⁴⁴⁾

Poznámky:

1) Viz blíže Vaněk, J.: Příspěvek k metodologii vědy od Carla

Mengera jako významný podnět pro moderní liberalismus, Elektronický čas.
Logos

2) Mises, Ludwig von: Theory and History. An Interpretation of Social and Economic Evolution, The Ludwig von Mises Institute, Auburn University, Alabama and Washington, D.C., Yale university Press 1957, reprinted Arlington House 1969 (na toto poslední zmíněné vydání bude v textu odkazováno).

3) Mises, Ludwig von: Human Action, 3. revised edition, Contemporary Books, Inc., Chicago, Yale university Press, 1966.

4) Mises, L.: Theory and History, cit. reprint, s. 4 - 5.

- 5) Tamtéž, s. 8.
- 6) Tamtéž, s. 9.
- 7) Tamtéž, s. 12.
- 8) Tamtéž, s. 13. Viz k tomu též Mises, Human Action, cit. vyd., s. 14 - 15.
- 9) Mises, Theory and History, cit. vyd., s.13.
- 10) Tamtéž, s. 20.
- 11) Viz tamtéž, s. 22.
- 12) Viz tamtéž, s. 23.
- 13) Viz tamtéž, s. 24.
- 14) Tamtéž, s. 32.
- 15) Tamtéž, s. 32 - 33.
- 16) Tamtéž, s. 34.
- 17) Viz tamtéž, s. 38.
- 18) Viz blíže Hayek, F. A. von, Právo, zákonodárství a svoboda, zvl. díl 2, Academia, Praha 1991.
- 19) Viz Mises, Theory and History, cit. vyd., s. 55 - 56.
- 20) Tamtéž, s. 61.
- 21) Tamtéž, s. 87.
- 22) Tamtéž, s. 88.
- 23) Viz Mises, Human Action, cit. vyd., s. 107.
- 24) Viz tamtéž, s. 110.
- 25) Mises, Theory a History, s. 92.
- 26) Viz tamtéž, s. 93.
- 27) Mises, Human Action, s. 31.

28) Tamtéž, s. 32.

29) Viz tamtéž, s. 34.

30) Tamtéž, s. 35.

31) Tamtéž.

32) Máme za to, že však nejde pouze o onu míru obecnosti, v níž logické difference splývají. Konkrétní životní souvislosti určuje užití obecné logiky v paradigmatickém smyslu, tj. na úrovni její aplikace pro konkrétní pochopení vazeb a souvislostí, pro stanovení základních určujících struktur. Je na zvážení, kde je hranice, na níž se specifické strukturní vazby myslí mění v jinou "logiku" ve smyslu preference jistých konkrétních vazeb a představ o jejich uspořádání. Na této konkrétnější rovině takřkajíc paradigmatické logiky lze možná zaznamenat důležité odlišnosti utvářející konkrétní životní vztahy (např. grupování předmětů a tedy významů v mysli znamenající zcela určité rozumění věcem a také odlišně určující společenské uspořádání, jak to dokládá v Myšlení přírodních národů Claude Lévi-Strauss).

33) Mises, Human Action, s. 38.

34) V takovém příkrém tvrzení se ovšem nebere zřetel na jisté myšlenové objevy, jež byly nikoliv aplikací přírodovědy na sociální procesy, nýbrž naopak, výkladem přírodních procesů antropomorfně. Do tohoto okruhu případů spadá i původní Aristotelova přírodně filosofická teleologie, v níž spatřují moderní interpreti (např. J. Patočka) právě determinaci specifickou pro svět utvářený lidským dílem.

35) Mises, Human Action, s. 39.

36) Tamtéž, s. 40.

37) Tamtéž, s. 45 - 46.

38) Tamtéž, s. 47.

39) Viz tamtéž, s. 60.

40) Tamtéž, s. 61.

41) Prodloužení Misesova příkladu do současných speciálních uzancí v češtině svědčí o dalších významových posunech. Podnikatelem přece nyní běžně označujeme většinu těch, kteří se samostatně živí jako ekonomicky aktivní lidé.

42) Viz Mises, Human Action, s. 62.

43) Tamtéž, s. 234.

44) Tamtéž, s. 68 - 69. Není zde již místo k posouzení názoru, podle něhož empirik začíná své zkoumání jen studiem jedinečných jevů. Postpozitivistická historická škola ukázala, že jednotlivé jevy jsou nalezeny a viděny vždy v perspektivě obecnějších hledisek, třebaž výslovně nevyjádřených.